

Kaukaasia eestlane? Arreteeritud!

Marika Mikkor

VÄGIVALDNE KAUKASUS: Marika Mikkor (Eesti Põlumajandusmuuseumi vanemteadur) sirvib Kaukaasias, Eesti-Rohuaia külas elanud August Rootsi päevikut 30ndatest aastatest ning annab ülevaate nõukogude repressioonidest Kaukaasia eestlaste vastu.

Nagu ka mujal Nõukogude Liidus, ei piirdunud repressioonid Kaukaasia eestlaste vastu ainult 1937. ja 38. aastaga. Arreteerimised olid 1930. aastatel pidevad. 1930. aastate esimesel poolel vabastati paljud arreteeritud pärast uurimist ja karistused olid sageli leebemad. Kaukaasia eestlaste kohta erinevaid uurimusi koostades puutusin kokku mitmesuguste materjalidega, kokku jooksid erinevad liinid, külades nähtu ja kuuldu ning dokumendid ja mälestused. Kohtasin Kaukaasias vaid üksikuid kommunistlikult meelestatud eestlasi ja hiljem selgus, et nad olid sageli just esimeste, 1930. aastate algul arreteeritud või väljasaadetute lähisugulased. Seega oli tegu ellujäämist tagava kaitsekohastumise vormi mimitismiga. Nii olid näiteks Salmes ühe mõjuka ja jõuka suguvõsa, maltsvetlaste järeltulijad 1980. aastail teistest nõukogudemeelsemad. Nende sugulane saadeti vangilaagrisse juba 1930. aastate alguses. 1930ndal, massilise kollektiviseerimise aastal kogusid mõned „kulakuteks” tembeldatud omakülarahvalt enda kaitseks allkirju ja nagu lehes kirjutati, „leidubki neid, kes mõtlemata nendele kontrrevolutsionääridele allkirju annavad.” Mõnede hilisematel aastatel arreteeritud puhul kirjutasiid külaelanikud kaitsekirju, millele koguti allkirju.

BRIGADIRI PÄEVIK

August Rootsi päeviku vahendusel võib aimu saada sellest, kuidas lihtsad külainimesed tajusid toleaeagset võimurežiimi. Päevik hõlmab kollektiviseerimist ja „kulakluse kui klassivaenlase likvideerimise” aega alates 1930, Lõuna-Venemaad tabanud näljahäda 1932–33, mille mõju oli tunda ka Eesti-Rohuaias. Olukord paranes mõnevõrra 1930. aastate keskpaigaks, kuid lootus kestis üürikest aega, inimeste kohtuga ähvardamine muutus rutiiniks.

Rootsi töötas sel ajal kolhoosis brigadirina. Tema päevikust kumab kinnismõtte vabaneda vastutavast tööst. Näiteks sissekanne 1932. aastast: „No on see üks kuradi amet, viimane kord olgu minul teda vastu võtta, peab süle ja seljaga vastu punnima.” August Rootsi märkmed on üllatavalt siirad, näiteks tunneb ta kaasa „kulakutele”. Avameelselt kahtleb uue korra edukuses ja kirju-

tab pidevast orjatööst ning hirmust vangi pandud saada. Suhtumist kollektiviseerimisse iseloomustab hinnang „Elu on vististe mokas, kollektiivist mööda minnes oled mokas, lähed sa sinna, oled niisama mokas (1930)”.

Kohalik ajaleht „Edasi” ilmutas teistsugust meelsust, 1930. aasta veebruaris avaldati Eesti-Rohuaia kohta, et „Kulakute käes on meil kõige paremad maad. Need võetakse neilt ära ja neid endid saadetakse külast välja ääremaade peale.” 1931. aastal kirjutas August Rootsi: „Mudugi tehakse jälle kulakateks, no küll puistatakse inimesi, oota aga, täna homme võib igale ühele see sama rohmakas peale tulla. On ju nüüd inimesi, keda ustasse ja kes teiste peale kaebavad ja teisi hukatusse langetavad.”

„SEE LOPS VÕIB SILMAPILK TULLA”

Vaatamata sellele, et sageli koputas näljasurm uksele, loodeti vahel harva elu paranemist. 1931. aasta kohta võis päevikust lugeda: „Räägitakse kõik heasti, aga tegelikult nii hea see asi ei ole. Kõigist assast on puudus, leibagi enam ei anta, lihast pole juttugi. Saab näha kuda see viisaasta plaan täidetud saab, kas kõngeme enne välja.” 1932–33 hulkusid Lõuna-Venemaa näljased mööda Kaukaasia külasid. Kriisi loodeti leevendada turuelu elavdamise abil.

1933. sagenesid taas inimeste arreteerimised. Vastutavatel töökohtadel oli pinge nii suur, et loomafarmi juhataja poos ennast 1933. a. üles. Roots arvestas pidevalt vangimine kuga: „Küll on hull see asi, pane kilid-kolid kokku, ei tea, kus saadettasse. See lops võib silmapilk tulla igale ühele, sest nüüd ei või keski kindel olla, mis tuleb. Tänavu on koledasti see kinnivõtmine, üks robin on ühtepuhku.”

KOHALIKUD KIRJASAATJAD

Eesti-Rohuaias elavnes kirjasaatjate tegevus kohalikku lehte kribimisel eriti 1930. ja 1936. aastal, mõlemil korral järgnesid väljasaatmised ja arreteerimised. 1936. a „paljastati” ajalehes nii kolhoosi esimehe kui kooliõpetaja sobimatus nende ametitesse: „Kes on Madisson? Madisson on papi poeg. 1929. aastal heideti ta Leningradis kui võõras ollus parteikoolist välja. Peale selle rühkis ta Odessa veeasjanduse instituuti, kust ta 1933. aastal välja puhastati. Pärast pugest ta meie kolhoosi arvepidajaks, millise tööga aga laiskuse ja lohakuse pärast hakkama ei saanud. 1934. aastast peale on ta Eesti-Rohuaia kooli õpetajaks . . .”.

Juba 1936. aastal toimusid eesti kolhoosides mitmed suuremad kohtuprotsessid. Alates 1937. aastast oli tavaliseks karistusmääraks surmanuhtlus. Mainitud V. Madisson arreteeriti 29. märtsil 1938. a. süüdistatuna osaluses Eesti kontrevolutsioonilises, natsionalistlikus, diversiooni-spionaaži ja terroristlikus organisatsioonis. Mõisteti surma mahalaskmise läbi, nagu enamus 1938 jaanuarist märtsini Eesti-Rohuaias arreteerituist. Otsus viidi täide 1. novembril 1938. a. Krasnodari linnas. Sama süüdistus ja saatus tabas enamusi selle küla mehi.

Harva saadeti lehte üdini positiivseid sõnumeid, kuid oodatumad olidki teistlaadi kirjutajad, nagu märgiti 1930. aasta septembris artiklis „Eesti külade kirjasaatjad klassivõitluses“: „Sulevis olid ka oma „kirjasaatjad“. Nende eesotsas seisis V. Ludvik, endine valgekaartlane ja kulakute sabarakk, kes lehtedele saatis suuri kirjeldusi, et „kõik on korras“. Ludviku kaastööst loobuti ja edaspidi sõimati teda leheveergudel küll „kulakute käsikuks“, „kulakute sabarakuks“ jms. Ent külarahva poolt peeti Ludvikut veel 1980. aastatel üheks lugupidamisväärsemaks külaelanikuks.

„KA ÖÖSE NÄE UNES, ET VIIASSE“

Repressioonide vahepalaks leiab Rootsi päevikust 1937. a. detsembris siiski veel viimase positiivset suhtumist väljendava sissekande: „Täna läheb terve meie riik valima ülemnõukogu. Salajane hääletamine, kust iga kodanik on kohustatud oma hääle andma paremate meie riigi poegadele ja tütardele. /---/. Kas on seda enne old, et alamrahvastele anti õigus valida riigi ülemvalitsust.“

1938. a. jaanuaris, kui Punase-Lagedal tehti kreeklaste seas „puhastustööd“, uskusid eestlased neid esialgu süüdi olevat. „Punaselagedalt kreeklastel viiasse suurem jägu kõik ära. Jäta maja ja kraam maha ja mine. Kuid nad ikke midagi valitsusevastast tööd tegivad, ega muidu ikke peresi välja ei saadeta.“

Varsti jõudis järg eestlasteni, ja see tekitas juba segadust ja nõutust: „Mehed on juba suurem jägu läbi, mõni ainuke on veel. Midagi ei tea, miks see viiasse. /---/ Kõik see kinniviimine on nii ära erutand, ka ööse näe unes, et viiasse.“

„NAD TULID BUHVAIKAS, LÄKSID LAKK-KINGAD JALAS“

1939. a. sissekanded on sootumaks napid ülestähendused ilmast ja töödest. Lootus paremale elule oli kustunud. 1940. a. oli külaliseks taas nälg „Mudu elu on kaunis vilets, leiba antasse 0,400 grammi pere peale, nii et häbi on selle peale mõtelda.“ Sel aastal valiti August Rootsi ajutiselt kolhoosi esimeheks: „Kolhoosi pretsetatel, see on hõlpus ütelda, aga kole on seda ametit täita, vist sellega ma kukun küll sisse. Küll on hull, kui hakatasse inimest kiusama.“

Hilisemal ajal kogutud mälestused on sageli nihkes. Pärast 1937.–38. aasta repressioone oli tavaks varasemat perioodi idealiseerida, see oli katastroofi-eelne õnneaeg.

Kollektiviseerimise ja varastest kolhoosiaastate meenutamisel räägiti mulle 1980. aastail Kaukaasias enamasti, et elu oli raske, aga siiski lõbus. Oldi noored, käidi pidudel jne. Kõik see on aga „päasenute“ mälestused. 1937.–38. a. sündmused ja II maailmasõda andsid varasemale ajajärgule positiivsema varjundi.

Raskustest räägiti harvem, näiteks Estonia külast pärit Tiido jutustas mulle Tartus, kuidas kolhoosnikutele sunniti peale nurjumisele määratud töid. Ka mäletas ta seda, kui valus oli loobuda oma hobustest, igakord oma vanast

elukohast möödudes tahtsid nad koju pöörduda, see võttis endisel perenaisel alati silma märjaks. Anette Angelstok Sulevist rääkis, et eestlased suutsid kolhoosikorruga kohaneda, eesti kolhoosid olid jõukad, kuni 1937.–38. repressioonideni. Pärast seda olevat esimeesteks määratud muust rahvusest, peamiselt grusiinlastest isikuid. „Neid oli nagu kirjuid koeri, tulid paljajalu ja buhvaikas, kui ära läksid, olid lakk-kingad jalas ja kasukas seljas.”

EESTLASED LASTI MAHA KODORI JÄE ÄÄRES

Päeviku vahendusel selgub, et ka „õnneaeg” oli karm orjapõli ja just 1937.–38. aasta repressioonide kogu õudust ei suudetud kohe mõista. Tegelikult arvati eesti külades aastaid, et arreteeritud omaksed on veel kusagil elus, kas siis vangilaagris või koguni õnnestus neil pääseda välismaale. 1996 kuulsin Salmes paaril korral, et usuti oma isad ja vanaisad olevat Siberist vangilaagrist Alaska kaudu Ameerikasse põgenenud olevat. Ja veel 1980. aastatel oodati nende kohta sõnumeid. Kui 1980. aastatel käisid Salmes Ameerika eestlased, loodeti, et ehk keegi tunneb neist ära mõne nime represseeritute mälestuskivilt. Perestroika ajal on enamus järelpärijad saanud teate, et Eesti-Rohuaias 1937–38 arreteeritud mõisteti mahalaskmisele ja et otsus viidi täide mõne kuu jooksul.

Abhaasia pealinnas Suhhumis kuulsin juba 1985. aastal kohalikult eestlaselt Helmi Torohveilt, et 1937–38 arreteeritud sealtkandi eestlased lasti maha Kodori jõe ääres ja et seal kusagil on massihauad. Helmi Torohvei töötas 1930.–40. aastatel kohtusekretärina ja pääses ligi salajastele dokumentidele.

Suhhumi ümbruse eestlastel oli isiklikke kontakte Abhaasia valitsustegelaste, sealhulgas Nestor Lakobaga. Viimane olla igati eestlasi toetanud ja neile 1930. aastail maksusoodustusi jm kergendusi teinud. Ka Suhhumi kreeklased ülistavad Lakobat tänini. Stalinlike repressioone peavad nad gruusia rahva, eriti aga mingreli hõimu genotsiidiks teiste vastu.

Torohvei rääkis mulle, et Ülem-Linda meest, kelle pere varustas Lakobat piimaga, süüdistati kontrevolutsioonilise rühmitusega sidepidamises. Ülem-Linda sündmusi on kirjeldanud Ilmar Aver: „Eesti mehed represseeriti 1937. a. sügisel (septembris või oktoobris). Kõik ühel ööl. Auto alustas sõitu ühest küla otsast ja järjekorras viidi ära suurem osa meestest. Naisi ei represseeritud. Mis neist meestest sai, pole senini midagi teada.”

PEALEKAEBAJAD

Ellujäämiseks pidid külaelanikud aegade jooksul sooritama erinevaid pette-manöövreid ja vahetama värvi. Näiteks kirjutatas keegi varjunimega Terav-sulg Alam-Linda talupoja Hans Tederi kohta 1930. aastal. „Sulast nimetas ta ainult siis väimeheks ja perekonnaliikmeks, kui põllumajandusemaksust ja võõra tööjõu eksploateerimisest jutt oli, aga kui kuhugi valimised olid, siis oli ta väimees jällegi sulane.” Samuti on nn venemaa eestlasi oma äranägemisel läbi aegade tooninud erinevad „kirjamehed” ja ajaloolased . . . Minu käest on

korduvalt küsitud, kas Kaukaasia eestlased olid tõepoolest nii „punased”, nagu neid on kujutanud nõukogude ajaloolased ja nii nagu on Eestis kujunenud stereotüüp nn Venemaa eestlaste kohta. Mõneti saab sellele taas kord vastatud.

Kindlasti suhtus iga inimene võimurežiimi muutustesse erinevalt, kes läks aktiivselt kaasa, kes triivis passiivselt, kes osutas vastupanu. Erinevad olid moraalinormid nii kaasaminejate seas kui vastuvoolu ujujatel. Ellujäämisel oli oma hind. Mitte kõik võimule lojaalsed inimesed ei tegelenud pealekaebamisega oma elu päästmise nimel. Kaebuste esitamine nii kohapeal kui ajaleheveergudel on omaette teema, selleks oli valitsuse poolt keerukas süsteem loodud. Sageli oli ajendiks isiklik vaen, soov karjääri redelil tõusta, osal kriitikast võis olla ka tõepõhi all, iseasi, millises kontekstis see avaldati. Näiteks võis olla tõetera 1930. a. aprillis Salmest varjunime all Kodanik saabunud sõnumis: „Külanõukogu esimees Kivi ja sekretär Leer olid kaks kõige ehtsamat joomavenda, ööd ja päevad läbi lakuti. Et palgaraha selleks ei jatkunud, siis hakati altkäemaksu võtma. Viina eest anti kulakutele igasugu tunnustusi välja, vabastati neid individuaalmaksust ja anti neile hääleõigus tagasi.” Varjunime all Murulauk kirjutati järgmist: „Ajalehtede paljastuse pealesurumisel tagandati küll kooperatiivi eestotsast kurikuulus Rudolf Tšernjagin, kuid tema asemele sokutati samasuguse tumedaminevikuga Anton Sukstav, kes kodusõja ajal „roheliste” staabiülemaks oli. Siis olid nad omavahelise „sõjasaagi” jagamisega ametis – kes sai kulduuri, kes muud. Nüüd on see mees ühisuse kassapidaja ja ka müüa. Kuid kui punane Gruusia valgete võimusest vabastuslahinguid lõi, siis olid meie „staabi juhid” ühes kuulsa Voronovitšiga ahju taga, kes hiljem, kui punased täielisteks seisukorra peremeesteks said, jalga lasi ja praegu kuuldavasti Prantsusmaal olevat. Nüüd on need „roheliste” komandörid end meie ühisustesse poetanud. Põllumajanduse poodi on omale pesa teinud ka Salme k.-nõukogu poolt kehvikuks valetatud Jaan Plak, kes kodus võõrast tööjõudu kurnab . . .”.

VASTALISED KOMNOORED

Huvitaval kombel polnud just eesti komnoored valitseva poliitika pimedad järgijad, näiteid leidub Ülem-Lindast ja Sulevist. 1930. aasta Edasi artiklis „Noorte sekretäri ja külakurnajate sülekoerte ühine väerind“ kirjutati Sulevi kohta, et „Suhhumi linna töölisnoored tegid küla komnoortele ettepaneku, et nad kõik kollektiivi astuks. Kollektiivi astumisele ajas aga esimesena sõrad vastu noorte sekretär Artur Pusta. Sulevis ei saavat tema arvates kollektiivi asutada, küla olla väga laiali, ploome ei saavat kokku vedada jne. /---/

Pustale järgnes ka endine parteilane Jaan Tikk, ajades suust välja kõiksugu laimu kollektiviseerimise liikumise peale. /---/ Olgugi, et Pusta on töölisfakulteedi õppur, on ta siiski eht kulakute sabarakk ja parempoolne kõhkleja.” Sulevi kirjasaatjate brigaad kaebas 1930. aasta 8. oktoobril artiklis „Kollektiiv laiali, maad ära jaotada . . .”, et sealne kolhoosi revisjonikomisjonis esimees A. Vatman kutsus üles kolhoosi maisipõldusid omavahel ära jagama.

PEALEKAEBAJAD PUKSITI KODUKÜLAST VÄLJA

Pealekaebajatest räägiti mulle Sulevis, et nad olid heidikud, põlatud, kes uut võimurežiimi kasutasid kättemaksuks. 1930. a. polevat soovitud nn kirjasaatjaid Sulevis artelli vastu võtta, 25. veebruari Edasist võib lugeda: „Nii lükati koosolekul häälteenamusega tagasi Juuli Lõoke, kes mõne kulaklise artelli tegelase arvates külakirjasaatja olevat. Samasugune lugu oli Marie Kiviga. Tema teadaannet ei võetud arutluselegi.” Samas kirjutati, et artelli võeti vastu isikuid, kes Siberist kulakutena kollektiviseerimise eest ära põgenenud olid. Sulevi kirjasaatjad olla tegutsenud „põranda all.” Artiklis „Eesti külade kirjasaatjad klassivõitluses“ kirjutati, et „kirjasaatjaid kiusati igatmoodi taga. Neid ähvardati, neid veeti kohtuid mööda. üldkoosolekutel kargas Ludviku kamp, „Edasi” näpus, välja, ja nõudis, et kirjasaatjad ennast välja annaks, ähvardades kohtuga.” Pealekaebajatel hiljem kodukülas asu polnud. Nii juhtus, et üks Ülem-Lindas ja Suhhumis tegutsenud aktivist elas hiljem rahulikult Sulevis, Sulevi küla pealekaebaja aga Leselidzes, Alam-Linda aktivist aga Suhhumis jne. Mulle öeldi, et nende nimegi ei soovita suhu võtta.

Kaebekirjade kirjutamine ja küüditamine on üldinimlikud teemad, keerulistel aegadel tulevad ilmsiks inimeste varjatud omadused. Sageli leitakse ebamoraalsele käitumisele õigustus, et teisiti polnud võimalik. Kuid küllap on käsu peale kaebekirjade kirjutajaid ja ka varjatud küüditajaid meie seas tänapäeval, olgu siis ajendiks karjääriha, alalhoidlikkus või kättemaksusoo. Koostati nii kaebe- kui kaitsekirju, viimaseid küll vähem, kuid neile kirjutasiid alla suurem hulk külaelanikke.

1930. aastatel toimus külas keeruline hierarhiate vahetus. Poliitilised manöövrid külvasid omaküla inimeste ja ka sugulaste vahele enneolematut usaldamatust ja vaenu. Laias laastus võis jagada rahvast passiivseteks kaasatriivijateks ja „uuele elule” aktiivseteks vastupanijateks. Hoopis vähem oli aktiivseid uue korra pooldajaid. Neist omakorda osa kasutasid olukorda isiklikuks kättemaksuks, tunnustuse ja võimuiha rahuldamiseks. Materiaalset kasu oskasid lõigata majanduslikult mõtlevad isikud, kes iga võimu korral „maanduvad käppadele”, kelle sotsiaalne intellekt töötab eelkõige enda materiaalse kindlustamise suunas.

* * *

August Rootsi päevik avaldatakse täies mahus 2005. aastal ajakirjas Tuna.